

Atlas Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa.

Program naukowy Muzeum Krakowa – zakresy, realizacja i plany

Informacje o autorze: dr, historyk, kustosz w Muzeum Krakowa, kierownik oddziału Centrum Interpretacji Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa, <https://orcid.org/0000-0001-5947-3716>

Information about the author: PhD, historian, Collections Curator at the Museum of Kraków, Head of the Intangible Heritage Interpretation Centre of Kraków, a branch of the Museum of Kraków, <https://orcid.org/0000-0001-5947-3716>

Abstrakt: Artykuł ma na celu przedstawienie nowego programu naukowego Muzeum Krakowa pod nazwą Atlas Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa. Założeniem programu jest inwentaryzacja wraz z dokumentacją, interpretacja, prezentacja i popularyzacja wśród odbiorców zjawisk niematerialnego dziedzictwa kulturowego Krakowa. Program obejmuje rozpoznanie i badanie tych zjawisk kulturowych, które wpisują się w definicję przyjętą w Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku.

W pierwszej części artykułu przedstawiono historyczne osiągnięcia w zakresie gromadzenia i interpretowania krakowskich legend, podań, obrzędów, zwyczajów, folkloru muzycznego i innych zjawisk, które ze współczesnej perspektywy mogą być określane jako niematerialne dziedzictwo kulturowe. Materiał etnograficzny odnaleźć możemy już w dziełach średniowiecznych kronikarzy. Dalej omówione zostały kolejne etapy rozwoju nauki etnograficznej na przykładzie dokumentacji i badań krakowskich tradycji i folkloru. Osobne miejsce poświęcono naukowej metodzie etnogeograficznej wprowadzonej w Polsce przez Kazimierza Moszyńskiego.

W drugiej części artykułu przedstawiono ideę, cel i założenia programu naukowego Atlas Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa oraz jego pierwszego etapu realizacyjnego obejmującego teren dawnych wsi i jurydyk na zachód od Starego Miasta, które w XIX i XX wieku zostały włączone do Krakowa. Kolejno przedstawiono zaangażowany interdyscyplinarny zespół badawczy, złożony głównie z historyków, etnologów i antropologów kulturowych. Omówiono metodę badawczą i metodykę badań, która obejmuje szeroki aparat narzędzi, jak kwerendy, obserwacje terenowe,

wywiady pogłębione i fokusowe, ankiety itd. Artykuł zamyka przedstawienie zakładanych efektów projektu.

145

An Atlas of Kraków's Intangible Heritage. A Research Programme Launched at the Museum of Kraków – Scope, Implementation and Plans

Abstract: The objective of the paper is to present the new research programme launched at the Museum of Kraków titled An Atlas of Kraków's Intangible Heritage. The principles of the programme include the creation of an inventory of intangible cultural heritage phenomena which exist in the Kraków area, as well as their documentation, interpretation, presentation and popularisation among the public. The programme encompasses the identification and study of those cultural phenomena which match the definition formulated in the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage adopted by the UNESCO General Conference in 2003.

In the first part of his paper the author presents the historical achievements in the field of collecting and interpretation of Kraków legends, folk tales, rites, customs, and musical folklore which, from our contemporary perspective, can be described as intangible cultural heritage. After all, such ethnographic material can be found even in the works of mediaeval chroniclers. He then proceeds to discuss further stages of ethnographic research development using the example of the documentation and research on Kraków folklore and traditions. A separate section is dedicated to the ethnogeographical research method which was introduced in Poland by Kazimierz Moszyński.

The second part of the paper focuses on the presentation of the idea, objectives and guidelines of the research programme An Atlas of Kraków's Intangible Heritage, elaborating on the first stage of its implementation which covers the former villages and *jurydyki* located to the west of Kraków's Old Town which were incorporated into Kraków in the 19th and the 20th centuries. The author then introduces members of the interdisciplinary team of scholars engaged in the

programme, mostly historians, ethnologists and cultural anthropologists. Also included in this section is a description of the research method and methodology used in the project which involves a comprehensive research apparatus, including such tools as preliminary research, field observation, individual in-depth interview (IDI), focus group interview (FGI), survey, etc. The paper ends with a presentation of the predicted effects the project should generate.

Słowa kluczowe: niematerialne dziedzictwo kulturowe, Kraków, ochrona dziedzictwa kulturowego, praktyki kulturowe, społeczności lokalne, etnologia i antropologia kulturowa, muzealnictwo, folklor, tradycja

Keywords: intangible cultural heritage, Kraków, safeguarding of cultural heritage, cultural practices, local communities, ethnology and cultural anthropology, museology, folklore, tradition

Pojęcie niematerialnego dziedzictwa kulturowego w ciągu ponad 20 lat od zdefiniowania przez UNESCO zdążyło się upowszechnić również w polskim muzealnictwie. Odwołanie do dziedzictwa niematerialnego znalazło się w definicji muzeum w znowelizowanej ustawie o muzeach już w 2007 roku. Ustawa określa, że podstawowym celem muzeum jest „gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym” [wyróżnienie Andrzej Iwo Szoka]¹. Jednocześnie w przepisach samej ustawy oraz w powiązanych z nią aktach wykonawczych nie określono, jakimi zasadami ma kierować się instytucja muzealna, „gromadząc i trwale chroniąc” dziedzictwo niematerialne. Ten brak prawnych drogowskazów jest szczególnie widoczny w porównaniu z obowiązującymi od dawna przepisami dotyczącymi ewidencji zabytków (rzeczy) będących muzealiami². Brak jednolitych i ogólnie przyjętych standardów nie oznacza, że w muzeach nie podejmuje się wysiłków, aby

niematerialne dziedzictwo kulturowe inwentaryzować, ewidencjonować, badać, chronić i popularyzować w uporządkowany sposób, zgodnie z wypracowywaną metodologią. Momentem przełomowym było ratyfikowanie w 2011 roku przez Polskę Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 roku³. Dwa lata później została ogłoszona krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego, prowadzona przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego we współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa, a w 2014 roku umieszczonych zostało na niej pięć pierwszych wpisów, w tym dwa dotyczące praktyk krakowskich i bezpośrednio związanych z instytucją muzealną: szopkarstwo krakowskie i pochodł Lajkonika⁴.

Na ten przełomowy moment przypada początek wieloletnich projektów, w ramach których obrano za główny cel inwentaryzację niematerialnego dziedzictwa kulturowego wybranych regionów Polski. Wśród nich należy wyróżnić projekt pod nazwą Atlas Niematerialnego Dziedzictwa Wsi Wielkopolskiej, który realizuje Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie, zainicjowany w 2012 roku dzięki środkom z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki⁵. Muzea miejskie również podejmowały naukowy namysł nad niematerialnym dziedzictwem kulturowym i prowadziły dokumentację poszczególnych zjawisk. Muzeum Krakowa zorganizowało dwie konferencje poświęcone niematerialnemu dziedzictwu. W 2016 roku była to międzynarodowa, interdyscyplinarna konferencja *Niematerialne dziedzictwo miasta. Muzealizacja, ochrona, edukacja*⁶, a w 2021 roku konferencja naukowa *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w teorii i praktyce*⁷. Tematykę miejskiego dziedzictwa niematerialnego podjęło w 2023 roku Muzeum Warszawskiej Pragi w ramach międzynarodowej konferencji *Niematerialna Warszawa*. Eksperti z wymienionych muzeów z Warszawy i Krakowa zaangażowali się również w prace miejskich zespołów powołanych przez władze samorządowe do zajmowania się sprawami niematerialnego dziedzictwa⁸.

¹ Ustawa z dnia 29 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o muzeach. Dz.U. 2007, nr 136, poz. 956.

² Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zabytków w muzeach. Dz.U. 2004, nr 202, poz. 2073.

³ Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. Dz.U. 2011, nr 172, poz. 1018.

⁴ Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego [online]. Narodowy Instytut Dziedzictwa [dostęp 23 października 2025]. Dostępny w internecie: <https://niematerialne.nid.pl/krajowa-lista-niematerialnego-dziedzictwa-kulturowego>; Smyk Katarzyna: *Monitoring elementów wpisanych na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Założenia*. „Lud” 2020, t. 104, s. 18–39, DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/lud104.2020.01>.

⁵ Brzezińska Anna Weronika, Jełowicki Arkadiusz, Mielewicz Wojciech: *Założenia, metodyka, cele. Atlas Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego Wsi Wielkopolskiej*. T. 1. Szreniawa 2015, s. 7–13.

⁶ Materiały z konferencji zostały opublikowane w wydawnictwie pokonferencyjnym: *Niematerialne dziedzictwo miasta. Muzealizacja, ochrona, edukacja*. Red. nauk. Magdalena Kwiecińska. Kraków 2016.

⁷ Materiały z konferencji zostały opublikowane w wydawnictwie pokonferencyjnym: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe w teorii i praktyce*. Red. nauk. Anna Niedźwiedz, Izabela Okręglika. Kraków 2021.

⁸ Zarządzenie nr 3727/2023 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 12 grudnia 2023 r. w sprawie powołania Zespołu ds. niematerialnego dziedzictwa Krakowa [online]. BIP Miasta Krakowa [dostęp 28 października 2025]. Dostępny w internecie: https://bip.krakow.pl/zarzadzenie/2023/3727/w_sprawie_powolania_Zespołu_ds_niematerialnego_dziedzictwa_Krakowa.html; Zarządzenie nr 169/2020 Prezydenta Miasta Stołecznego Warszawy z dnia 10 lutego 2020 r. w sprawie powołania Zespołu ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego Warszawy. W: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Zbiór dokumentów*. Red. nauk. Hanna Schreiber. Warszawa 2023, s. 303–309.

Równocześnie ruszyły działania i badania dokumentujące miejskie dziedzictwo niematerialne o różnym stopniu szczególności ujęcia⁹.

Potrzebę gruntownego udokumentowania i przebadania niematerialnego dziedzictwa kulturowego w celu ukazania jego aktualnego i pełnego stanu dostrzegło w ostatnim czasie Muzeum Krakowa. Z tego powodu w 2024 roku rozpoczęto realizację wieloletniego programu naukowego Atlas Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa (ANDK), który objąć ma swoim zasięgiem cały obszar miasta (18 dzielnic) w podziale na trzyletnie etapy. Pierwszy etap obejmujący obszar zachodniego Krakowa zostanie zrealizowany w latach 2024–2027.

Zarys etnograficznych badań terenowych Krakowa

Byłoby błędem uznanie ratyfikacji przez Polskę Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego za moment rozpoczęcia dokumentacji i naukowego opracowania zjawisk, które mieszczą się w definicji tego rodzaju dziedzictwa. Konwencja definiuje niematerialne dziedzictwo kulturowe w następujący sposób: „Niematerialne dziedzictwo kulturowe oznacza praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedzę i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową – które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności”¹⁰.

Na potrzeby uporządkowania zjawisk objętych Konwencją eksperci wyróżnili pięć dziedzin niematerialnego dziedzictwa kulturowego:

„a) tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego [np. bajki, przysłowia, pieśni, oracje, opowieści, wspomnienia i wierzenia,

historie, przemowy, lamentsy pogrzebowe, zawołania pasterkie i handlowe];

b) sztuki widowiskowe [np. tradycje wokalne, instrumentalne i taneczne, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne];

c) zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne [np. sytuacyjne i rodzinne: chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremonie lokalne i środowiskowe, zwyczaje odpustowe i pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki służące nawiązywaniu kontaktów międzyludzkich, np. sposoby składania życzeń];

d) wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata [np. tradycyjne wyobrażenia o wszechświecie, meteorologia ludowa, tradycyjne sposoby gospodarowania, tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania: miłosne, medyczne];

e) umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym”¹¹.

Powyższe obszernie, a jednak nadal niewyczerpujące zestawienie przykładowych przejawów dziedzictwa niematerialnego obejmuje liczne obszary ludzkiej kultury, które już od dawna znajdowały się w polu zainteresowania zbieraczy, regionalistów, popularyzatorów i badaczy. Nie inaczej było też w przypadku Krakowa, gdzie od wieków możemy mówić o dokumentowaniu niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Najstarsze treści, które dziś moglibyśmy nazwać materiałem etnograficznym Krakowa, odnajdziemy już w dziełach średniowiecznych kronikarzy, począwszy od mistrza Wincentego zwanego Kadłubkiem (1150–1223), który jako pierwszy przedstawił opowieści z kręgu krakowskiego o księciu Krakę, potworze całożercy (smoku) i Wandzie, łącząc zapewne obecne wśród ludu i rycerstwa przekazy z motywami zaczerpniętymi z Biblii i krążącymi w europejskiej literaturze¹². Jan Długosz (1415–1480) przekazał w *Rocznikach* usłyszaną od mieszkańców Krakowa lub Kazimierza legendę o początkach Kościoła Bożego Ciała¹³. W epoce nowożytnej autorzy opisów krakowskich kościołów i świątych miejsc podawali również przy tej okazji, z pewnością zebrane u miejscowych wiernych, związanie z nimi legendy¹⁴. Innym autorom zawdzięczamy najwcześniejsze wzmianki o obchodach tradycyjnych zwyczajów, jak Rękawka czy Babski Comber¹⁵. Jednak dopiero od połowy XVIII wieku możemy mówić o pierwszych próbach zbieractwa

⁹ Zespół ds. niematerialnego dziedzictwa kulturowego Warszawy opracował raport o stanie niematerialnego dziedzictwa stolicy: *Niematerialna Warszawa. Tradycje, zwyczaje, praktyki we współmieście. Raport z badania*. Red. Ewa Klekot, Hanna Schreiber. Warszawa 2020. Poznańskie Centrum Dziedzictwa wraz z Polskim Towarzystwem Ludoznawczym opublikowały w październiku 2025 r. efekt prac dokumentujących praktyki związane z Poznaniem: *Po poznańsku. Raport o niematerialnym dziedzictwie miasta*. Red. nauk. Anna Weronika Brzezińska, Karolina Echaust, Monika Herkt. Poznań 2025.

¹⁰ Konwencja UNESCO..., art. 2.

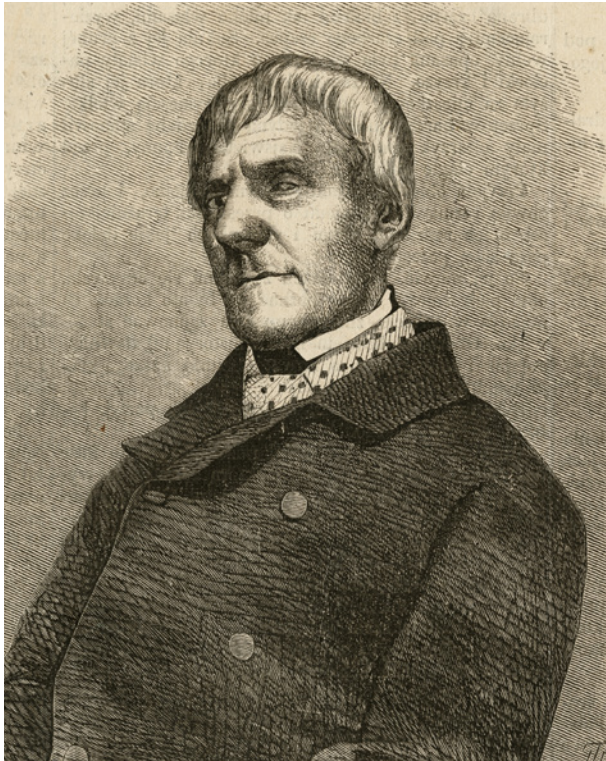
¹¹ Regulamin składania wniosków o wpis oraz procedury wpisywania elementów dziedzictwa niematerialnego na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, p. 2.1. W: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Zbiór dokumentów...*, s. 247–248.

¹² Plezia Marian: *Legenda o smoku wawelskim*. „Rocznik Krakowski” 1971, t. 42, s. 25–32; Parchem Marek: *Biblijne korzenie legendy o smoku wawelskim, czyli podanie o całożercy z „Kroniki polskiej” Wincentego Kadłubka i późniejszych polskich przekazów kronikarskich w relacji do „Opowiadania o wężu” z Księgi Daniela (Dn 14, 23–27)*. „Studia Gdańskie” 2016, t. 38, s. 17–48.

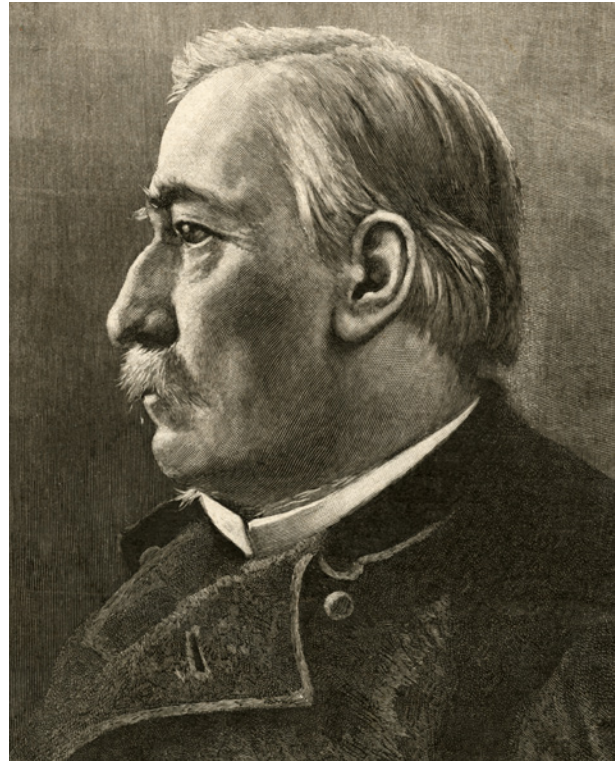
¹³ Długosz Jan: *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, liber IX. Ed. Zofia Kozłowska-Budkowa et al. Warszawa 1978, s. 247–248.

¹⁴ M.in. opowieść o cudownym uzdrowieniu księcia Władysława I Hermana i fundacji pierwszego kościoła na Piasku w: Grodziński Mikołaj: *Ogród fiołkowy karmelitański*. Kraków 1673, s. 8.

¹⁵ Szoka Andrzej Iwo: *Niematerialne dziedzictwo Krakowa*. W: *Od wielkiego dzwonu. Świętowanie w Krakowie*. Red. Łukasz Klimek, Izabela Okręglika. Kraków 2024, s. 13–14.

Ambroży Grabowski, wz. Polkowski, Warszawa 1861; w zbiorach MK, nr inw. MHK-1588/VIII

Józef Łepkowski, rys. Stanisław Witkiewicz, ryt. Józef Holewiński, Drzeworytnia „Kłosów”, Warszawa, 1887; w zbiorach MK, nr inw. MHK-1668/VIII

ukierunkowanych na tematykę lokalnych zwyczajów, muzyki, tańca i folkloru¹⁶.

Przełomową postacią rodzącej się folklorystyki polskiej jest ksiądz Jędrzej Kitowicz (1728–1804) i jego *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, do którego materiały zbierał przez większość życia. Chociaż Kraków przewija się w pracy Kitowicza jedynie epizodycznie, to właśnie dzięki niej posiadamy bezcenne opisy urządzania jasełek w kościołach, czyli formy widowiska, z której narodziła się później szopka krakowska, a także opisy obchodów puchoroków i Babskiego Combra¹⁷. Pierwsze dekady XIX wieku przypadające na okres polskiego romantyzmu przyniosły wzmożone zainteresowanie zwyczajami i opowieściami ludu. Dotyczyło to również Krakowa, gdzie środowisko intelektualne i artystyczne skupione wokół biskupa Jana Pawła Woronicza (1757–1829) chętnie sięgało w swojej twórczości do zwyczajów, legend i folkloru Krakowa oraz jego okolic¹⁸. W tym czasie możemy mówić o uformowaniu

i spopularyzowaniu kanonu tradycji i legend krakowskich za sprawą publikacji, które ukazywały się w Rzeczypospolitej Krakowskiej, ale były też przedrukowywane na pozostałych ziemiach polskich. Z tego okresu pochodzą niejednokrotnie najstarsze zachowane opisy zwyczajów, obrzędów, legend i pieśni, które miały zachować się wśród mieszczaństwa i ludu z podkrakowskich przedmieść i wsi. Niestety duch i estetyka epoki romantycznej wywarła widoczny wpływ na te przekazy. Często do tego stopnia pomieszała się w nich autentyczna wiedza zaczerpnięta od ludu w terenie z fantazją autorów tych publikacji, że późniejsi etnografowie i historycy nie byli w stanie tych elementów od siebie oddzielić. Tak jest przede wszystkim w przypadku Konstantego Majeranowskiego, któremu zawdzięczamy pierwsze opisy wielu krakowskich zwyczajów i legend, z Konikiem Zwierzynieckim i chłopskim weselem (opartym na osobistej obserwacji ślubu i wesela niejakiego Zbroi, włościanina z Krowodrzy) na czele¹⁹. Teksty Majeranowskiego dotyczące krakowskie-

¹⁶ W przypadku Krakowskiego mowa o znanym obecnie tylko z XIX-wiecznego odpisu i przedruku zbioru stu ludowych krakowiaków, miłosnych i starczych, zapisanych w gwarowej fonetyce, które były rezultatem systematycznego zbieractwa. Zbiorek miał zostać wydany w Kolnie w 1754 r. *Krakowiak w swojej postaci, czyli Śpiewki wiejskie krakowskie. Centuria I. Wydrukowane nakładem konserwatorów dobrego gustu*; por. *Śpiewki wiejskie krakowskie*. Kraków 1820–1825; zob. Kukułska Maria: *Krakowskie*. W: *Dzieje folklorystyki polskiej 1800–1863. Epoka przedkolbergowska*. Red. Helena Kapelińska, Julian Krzyżanowski. Wrocław 1970, s. 253–254.

¹⁷ Dernałowicz Maria: Wstęp. W: Kitowicz Jędrzej: *Opis obyczajów za panowania Augusta III*. Oprac. Anna Skarżyńska. Warszawa 1999, s. 7–18

¹⁸ Szoka Andrzej Iwo: *Niematerialne dziedzictwo Krakowa...*, s. 19–20.

¹⁹ Pielgrzym z Tenczyna [Konstanty Majeranowski]: *Konik*. „Pszczółka Krakowska” 1820, t. 2, nr 47, s. 193–199; Kukułska Maria: *Krakowskie...*, s. 267–268.

go folkloru publikowały głównie czasopisma „Pszczółka Krakowska” (1819–1822) i „Muza Nadwiślańska” (1822–1823) i chociaż już jemu współcześni uznawali te opisy za fałszerstwo, to były chętnie powielane przez autorów w innych zaborach²⁰. Doprowadziło to spopularyzowania krakowskiego folkloru w szerokich kręgach społeczeństwa polskiego oraz do nadania krakowskim zwyczajom z czasem wymiaru narodowego.

W kolejnych dekadach XIX wieku tradycje, w tym muzyka i język, spotkały się z zainteresowaniem badaczy przeszłości i pierwszych etnografów. Podejście to cechowało się już naukowym krytycyzmem, przejawiającym się m.in. we wskazywaniu źródłowych dowodów świadczących o początkach krakowskich obrzędów i wyjaśniających ich pierwotny sens, wyciąganiu wniosków z porównań poszczególnych utworów krakowskiego folkloru z pochodzącymi z innych regionów. Wśród badaczy tego okresu należy wymienić Łukasza Gołębiowskiego (1773–1849)²¹, Ambrożego Grabowskiego (1782–1868)²², Józefa Mączyńskiego (1807–1862)²³, Józefa Łepkowskiego (1826–1894)²⁴, Józefa Grajnera (1831–1910)²⁵, Zygmunta Glogera (1845–1910)²⁶, jak również zbieraczy i wydawców pieśni ludowych: Wacława Zalewskiego (1799–1849)²⁷, Żegotę Paulego (1814–1895)²⁸, Kazimierza Władysława Wójcickiego (1807–1879)²⁹ oraz Józefa Konopkę (1818–1880), który zachował folklor śpiewany okolic Krakowa, w tym również kilka pieśni miejskich związanych ze środowiskiem krakowskich rzemieślników³⁰.

Dorobek wymienionych historyków i folklorystów stał się punktem wyjścia do badań prowadzonych przez ojca polskiej etnografii, czyli Oskara Kolberga (1814–1890). Przełom kolbergowski polegał na kompleksowej kwerendzie terenowej, odwiedzeniu setek miejscowości na terenach dawnej Rzeczypospolitej oraz krajów ościennych, zapisywaniu usłyszanych na żywo słów i notacji pieśni ludowych, przysłów, podań, bajek wraz z zapisem gwarowym³¹. Badania Kolberga były na tyle rozległe i precyzyjne pod względem proveniencji terenowej, że współcześnie możliwe jest naniesienie zebranego przez etnografa materiału etnograficznego na elektroniczną siatkę geograficzną³².

Oskar Kolberg, fot. Jan Mieczkowski, Warszawa, ok. 1869; w zbiorach MK, nr inw. MHK-Fs1126/IX

Monumentalna seria ludoznawcza Kolberga poświęcona poszczególnym regionom: *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusta, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, obejmuje również materiał z Krakowskiego, w tym z samego Krakowa i jego przedmieść (cztery tomy). Kolberg opisał doroczne zwyczaje i obrzędy, jak kulig, puchery, tracz, pogrzeb żuru i popiołu, wigilia św. Andrzeja, a do zwyczajów ludowych zaliczył także mieszczańską tradycję wybierania króla kurkowego³³. Szczególne miejsce w opracowaniach Kolberga znaleźli mieszkańcy przedmieść Krakowa: Krowodrzy, Łobzowa, Czarnej Wsi i Nowej Wsi,

²⁰ Romankówna Mieczysława: „Pszczółka Krakowska” (1819–1822). Kraków 1939, s. 64–69; Tazbir Janusz: *Z dziejów fałszerstw historycznych w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku*. „Przegląd Historyczny” 1966, t. 57, z. 1, s. 580–598; Szoka Andrzej Iwo: *Niematerialne dziedzictwo Krakowa...*, s. 19–23.

²¹ Gołębiowski Łukasz: *Gry i zabawy różnych stanów w kraju całym, lub niektórych tylko prowincjach: umieszczony tu kulig czyli szlichtada, łowy, maskary, muzyka, tańce, reduty, zapusty, ognie sztuczne, rusalki, sobótki i.t.p.* Warszawa 1831.

²² *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*. Wyd. Stanisław Estreicher. T. 1. Kraków 1909. Dawne obyczaje krakowskie, s. 246–283.

²³ Mączyński Józef: *Włoszanie z okolic Krakowa w zarysie*. Kraków 1852.

²⁴ Łepkowski Józef: *Przegląd krakowskich tradycji, legend, nabożeństw, zwyczajów, przysłów i właściwości*. Kraków 1866.

²⁵ Grajner Józef: *Studia nad podaniami ludu naszego*. „Biblioteka Warszawska” 1859, t. 2, s. 465–514.

²⁶ Gloger Zygmunt: *Rok polski w życiu, tradycji i pieśni*. Warszawa 1900.

²⁷ Wacław z Oleska [Wacław Michał Zaleski]: *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*. Lwów 1833.

²⁸ Pauli Żegota: *Pieśni ludu polskiego w Galicji*. Lwów 1838.

²⁹ Wójcicki Kazimierz Władysław: *Pieśni ludu Białochrobatów, Mazurów i Rusi znad Bugu*. Warszawa 1836.

³⁰ Konopka Józef: *Pieśni ludu krakowskiego*. Kraków 1840, s. 145.

³¹ Millerowa Elżbieta, Skrukwa Agata: Oskar Kolberg (1814–1890). W: *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*. Red. Helena Kapelusz, Julian Krzyżanowski. Warszawa 1982, s. 61–69, 97–98.

³² Mapa folkloru [online]. © Rafał Miśta – Cyfrowa Mapa Folkloru 2024 [dostęp 30 października 2025]. Dostępny w internecie: <https://www.mapafolkloru.pl/dwok/dwok.html>.

³³ Kolberg Oskar: *Lud: jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusta, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*. T. 5. *Krakowskie*. Kraków 1871, s. 308.

Seweryn Udziela w Muzeum Etnograficznym w Krakowie, autor fotografii nieznan, przed 1937; w zbiorach MK, nr inw. MHK-5137/N

czyli tzw. Ogrodnicy, a także Pogórzanie i Kijacy, którzy wyróżniali się niepowtarzalnym ubiorem, zajęciami, językiem, a nawet cechami osobowymi i wyglądem ukształtowanym na pograniczu miasta i wsi³⁴.

Ostatnie lata życia i pracy naukowej Kolberg spędził w Krakowie, gdzie powstał silny ośrodek badawczy skupiający etnografów i antropologów w postaci powołanej w 1873 roku w ramach Akademii Umiejętności Komisji Antropologicznej³⁵. Działali w niej etnografowie oraz regionaliści, którzy przyczynili się do popularyzacji krakowskiego folkloru. Można w tym miejscu wspomnieć chociażby Włodzimierza Tetmajera (1861–1923), który publikował w Akademii Umiejętności rozprawy dotyczące obrzędowości świątecznej i regionalizmów na podstawie własnych obserwacji poczynionych w Bronowicach Małych³⁶. Z kolei

badania Franciszka Gawelka (1884–1919) poświęcone m.in. obrzędowi Konika Zwierzynieckiego opierały się na wnikliwych kwerendach archiwalnych oraz stosowaniu metody porównawczej, zestawiając pod kątem antropologicznym tańce człowieka na sztucznym koniku³⁷. Nie można też pominąć innego członka Komisji i Sekcji Etnograficznej oraz jej sekretarza, czyli Seweryna Udzieli (1857–1937). Był on bezpośrednim kontynuatorem Kolberga, świadomie wykorzystującym jego metodę ludoznawczą. Jego dorobek naukowy objął m.in. tematykę wierzeń i przesądów ludu krakowskiego³⁸. Udziela zapisał się jednak przede wszystkim jako twórca Muzeum Etnograficznego w Krakowie, które otwarto w 1911 roku na bazie jego prywatnych zbiorów, w tym lokalnie wykonanych zabawek pozyskanych na Rękawce i Emausie³⁹. Utworzenie pierwszego na ziemiach polskich muzeum etnograficznego stanowi istotną cezurę w dziejach polskiego muzealnictwa, nie było jednak najwcześniejszą próbą ukazania tematyki i materialnych przejawów kultury ludowej na wystawie muzealnej. Te pojawiły się już na wystawie starożytności polskich w 1858 roku w Krakowie (m.in. stroje i akcesoria związane z pochodem Lajkonika)⁴⁰. Kolekcje etnograficzne znajdowały się również w Muzeum Narodowym, Akademii Umiejętności oraz w Muzeum Techniczno-Przemysłowym Adriana Baranieckiego⁴¹. Z kolei pamiątki, stroje i akcesoria związane z obchodem Lajkonika trafiły do istniejącego od 1899 roku przy Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa Muzeum Historycznego Miasta Krakowa⁴².

Obszar badawczy krakowskiego folkloru jest dzielony przez etnografów, historyków i archiwistów. Wynika to ze specyfiki krakowskiej kultury ludowej, która była obecna w przestrzeni miasta, a co za tym idzie – informacje na jej temat możemy czerpać ze źródeł pisanych, które zachowały się w stosunkowo bogatym zasobie archiwalnym (państwowym, miejskim, uniwersyteckim, kościelnym i prywatnym). Poznanie dobrze udokumentowanej materiałem archiwalnym przeszłości krakowskich zwyczajów (m.in. mikołajek, jasełek, odpustu Emaus, procesji z Chrystusem na osiołku w Niedzielę Palmową) zawdzięczamy badaniom źródłowym historyka Adama Chmiela (1865–1934)⁴³. W późniejszym okresie archiwalnymi poszukiwaniami historycznych wzmianek o tradycjach krakowskich zajmowali się,

³⁴ Ibidem, s. 93–109.

³⁵ Jaworska Elżbieta: Działalność Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności w Krakowie. W: *Dzieje folklorystyki polskiej...*, s. 142.

³⁶ Tetmajer Włodzimierz: *Gody i godnie święta czyli Okres świąt Bożego Narodzenia w Krakowskiem*. Kraków 1898; idem: *Słownik bronowski: (zbiór wyrazów i wyrażen, używanych w Bronowicach pod Krakowem)*. Kraków 1907.

³⁷ Bąkowski Klemens: *O dawnych zabawach cechowych krakowskich i o koniku zwierzynieckim jako zabawie cechowej*. „Wisła” 1901, t. 15, s. 293–302; Gawelka Franciszek: *Konik zwierzyniecki, wianki i sobótki*. Oprac. Franciszek Ziejka. Kraków 2010, s. 130 (1 wyd. „Rocznik Krakowski” 1919, t. 18, s. 130–181).

³⁸ Udziela Seweryn: *Świat nadzmysłowy ludu krakowskiego mieszkającego na prawym brzegu Wisły*. „Wisła” 1898, t. 12, s. 13–187,

409–437, 585–614; 1899, t. 13, s. 14–29, 65–88, 193–222; 1900, t. 14, s. 1–12, 132–144; idem: *Rosliny w wierzeniach ludu krakowskiego*. „Lud” 1931, t. 30, s. 36–75.

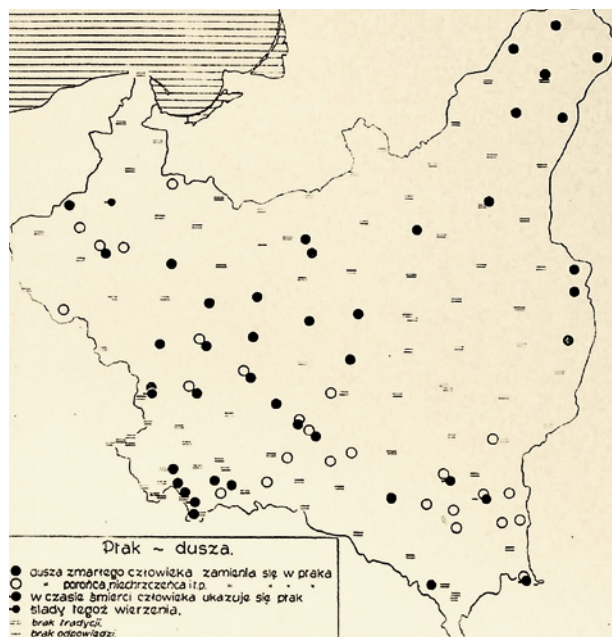
³⁹ Jaworska Elżbieta: Działalność Komisji..., s. 199–200.

⁴⁰ Schnaydrowa Bogumiła: *Z dziejów krakowskiej wystawy starożytności*. „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1977, t. 23, s. 131–151; Szoka Andrzej Iwo: *Lajkonik jako obiekt muzealny*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2016, z. 34, s. 361–363.

⁴¹ Dolińska Magdalena: *Muzeum Etnograficzne w Krakowie – wierność tradycji*. „Lud” 2003, t. 87, s. 83–89; Oleszkiewicz Małgorzata, Pyła Grażyna: *Czar zabawek krakowskich*. Kraków 2007, s. 51.

⁴² Szoka Andrzej Iwo: *Lajkonik jako obiekt...*, s. 364.

⁴³ Chmiel Adam: *Szkice krakowskie*. Kraków 1947.

Mapa ukazująca zasięg zjawiska przypisywania ludzkiej duszy kształtu ptaka, za: Moszyński Kazimierz, Klimaszewska Jadwiga: *Atlas kultury ludowej w Polsce*. Z. 1. Kraków 1934, mapa nr 6

wzorem Chmiela, etnografowie, starając się w ten sposób dotrzeć do zapomnianej genezy i sensu tych zjawisk⁴⁴.

W okresie międzywojennym nastąpił istotny postęp w rozwoju metod naukowych polskiej etnografii związany z nowatorskimi na ziemiach polskich badaniami etnogeograficznymi Kazimierza Moszyńskiego (1887–1959) i powstaniem *Atlasu kultury ludowej w Polsce*. Chociaż badania Moszyńskiego i jego współpracowników nie obejmowały obszaru Krakowa, to jednak warto o nich wspomnieć, ponieważ stworzona wówczas metodologia jest wykorzystywana również współcześnie w przypadku dokumentacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego⁴⁵. Metoda Moszyńskiego polegała na wyznaczeniu określonej liczby równomiernie rozłożonych na terytorium międzywojennej Polski 134 punktów, pod którymi kryły się wyłącznie wsie. Tam też w latach 1930–1931 udali się badacze z zespołu Moszyńskiego, etnografowie związani poszczególnymi z regionami lub naukowcy z Uniwersytetów Wileńskiego i Jagiellońskiego (m.in. Jadwiga Klimaszewska, Maria Prüfferowa). Badacze posługiwali się jednolitymi kwestionariuszami

przygotowanymi przez Moszyńskiego, w których pytania dotyczyły przykładowych działów kultury duchowej (np. ludowe nazwy gwiazd lub faz księżyca, wiara w poszczególne demony, wróżby, przesady itp.). Celem było nałożenie danych z przeprowadzonych badań na tło geograficzne, co miało według Moszyńskiego dać „szczególnie zajmujące wyniki”. Badacze w punktach badań pytali wyłącznie wieśniaków (włościan), przeważnie starców. Na Białorusi pytano Białorusinów, na obszarach małoruskich i mieszanych małorusko-polskich wyłącznie Małorusinów (Ukraińców). Co ważne, Moszyński wprowadził wzór legendy dla oznakowania charakteru funkcjonowania poszczególnych elementów kultury duchowej, w tym też znak „=” oznaczający brak występowania danego zjawiska, jeżeli nie znalazło ono potwierdzenia w odpowiedziach respondentów. Moszyński planował wydać około 24 zeszytów (cztery na rok), z których każdy zawierałby po 12 map z wynikami badań⁴⁶. Jednak do 1939 roku ukazały się tylko trzy fascykuly, a materiał z badań niestety nie zachował się. Po II wojnie światowej, już w nowych granicach Polski, metoda etnogeograficzna Moszyńskiego została podtrzymana i udoskonalona przez Józefa Gajka (1907–1987) i jego następców w ramach *Polskiego atlasu etnograficznego* (PAE)⁴⁷. Nawiązania do sposobu gromadzenia i opracowania materiału z etnograficznych badań terenowych zgodnego z metodologią PAE można obecnie dostrzec w projektach poświęconych niematerialnemu dziedzictwu gmin wiejskich i miejsko-wiejskich⁴⁸.

W drugiej połowie XX wieku podejmowano próby dokumentacji krakowskiego folkloru, który uznawano za odchodzący w niebyt. Poza indywidualnymi studiami przypadków, badań poszczególnych tradycji i zwyczajów dokonywano też kompleksowej inwentaryzacji niematerialnego dziedzictwa. Największa tego rodzaju próba miała nietypowy charakter, ponieważ przybrała formę konkursu. Przedsięwzięcie w okresie od grudnia 1969 do lutego 1970 roku zorganizowała redakcja gazety „Echo Krakowa” wraz z krakowskim Muzeum Etnograficznym, a naukową opiekę nad konkursem sprawował Roman Reinfuss (1910–1998), kierownik Pracowni Badania Sztuki Ludowej Instytutu Sztuki PAN w Krakowie. Podczas trwania konkursu pracownicy Muzeum Etnograficznego spisywali i nagrywali zarówno piosenki i opowieści ludzi odwiedzający siedzibę Muzeum, jak i sami udawali się z magnetofonami do zakładów pracy. W cztery miesiące udało się zebrać nagrania i zapiski

⁴⁴ Zob. m.in. Krasińska Ewa: *Św. Mikołaj w Krakowie*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 1989, t. 26, s. 71–85; Pilichowska Bogdana: *Krakowskie „Emausy” w źródłach archiwalnych od XVI do XVIII wieku*. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2004, t. 10, s. 77–104; Bujak Jan, Pilichowska Bogdana: *Lajkonik – dzieje i przemiany krakowskiego zwyczaju ludowego*. „Prace Etnograficzne” 1986, t. 21, s. 7–36.

⁴⁵ Najbliżej położone miejscowości stolicy Małopolski ujęte w badaniu to Kłaj (pow. Bochnia), Krzyworzeka (pow. Myślenice), Krzyszkowice (Myślenice).

⁴⁶ Moszyński Kazimierz, Klimaszewska Jadwiga: *Atlas kultury ludowej w Polsce*. Z. 1. Kraków 1934, s. 1–4.

⁴⁷ *Polski atlas etnograficzny*. T. 1–6. Red. Józef Gajek, Janusz Bohdanowicz, Zygmunt Kłodnicki. Wrocław–Warszawa 1956–1981; *Komentarze do Polskiego atlasu etnograficznego*. T. 1–9. Red. Janusz Bohdanowicz, Zygmunt Kłodnicki, Agnieszka Pieńczak. Cieszyn 1993–2013; zob. Kłodnicki Zygmunt, Pieńczak Agnieszka, Koźmińska Joanna: *Polski atlas etnograficzny. Historia, osiągnięcia, perspektywy badawcze*. Katowice 2017, s. 23–43; Miśta Rafał: *Zasady metody etnogeograficznej w polskiej etnologii i jej perspektywy*. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2022, t. 22, nr 2, s. 1–28. DOI: <https://doi.org/10.31261/SEIA.2022.22.02.03>.

⁴⁸ Zob. *Niematerialne dziedzictwo kulturowe Pomorza Wschodniego*. Red. Anna Kwaśniewska. Gdańsk 2017.

od 80 osób, co dało liczbę prawie 2 tysięcy tekstów piosenek, zgromadzonych w 76 teczkach, z czego nagrano około połowę z nich, zapewniając 30 szpulowych taśm magnetofonowych. Dużą część zgromadzonego materiału stanowiły piosenki i opowiadania odnoszące się do folkloru wsi, które zachowywała przybyła do miasta ludność napływowa lub były wciąż żywe na terenie miejscowości włączonych w XX wieku do Krakowa. Piosenki i opowiadania odnoszące się do rzeczywistości miejskiej (ulicznej, robotniczej), tak oczekiwane przez organizatorów konkursu, stanowiły cenną mniejszość⁴⁹. Mimo to materiał z konkursu *Ocalmy od zapomnienia* może stanowić jeden z punktów wyjścia dla badaczy Atlasu Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa⁵⁰.

W ostatnich latach badania nad krakowskim dziedzictwem niematerialnym, prowadzone głównie przez etnologów, antropologów, religioznawców, są realizowane w ramach projektów skupiających się na wybranych obszarach. Są to m.in. badania miejsc związanych z *sacrum* miasta, religijnością i obrzędowością jego mieszkańców⁵¹. Badania tego rodzaju zjawisk podjęto się również w 2013 roku Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (od 2019 roku Muzeum Krakowa), realizując projekt *Opowiedz mi miasto*, w którym zebrano materiał dotyczący życia duchowego i miejsc kultu sześciu najstarszych krakowskich religii⁵². Zbliżony do tego przedsięwzięcia pod względem tematycznym był projekt *Świętowanie w Krakowie. Współczesny rok obrzędowy* (listopad 2021 – listopad 2022), zrealizowany przez Muzeum Krakowa razem ze środowiskiem akademickim przez udział studentów Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej UJ (IEiAK UJ) oraz Instytutu Religioznawstwa UJ pod kierownictwem naukowym Łukasza Sochackiego (IEiAK UJ). Materiał do projektu był zbierany bezpośrednio

w terenie miejskim, głównie za pomocą narzędzi badawczych, którymi posługuje się współczesna etnografia⁵³. Został on następnie wykorzystany przy tworzeniu wystawy *Od wielkiego dzwonu. Świętowanie w Krakowie* (prezentowanej w Centrum Interpretacji Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa, oddziale Muzeum Krakowa, od 7 listopada 2024 do 14 września 2025 roku, kurator Izabela Okręglicka)⁵⁴. Inną dziedziną niematerialnego dziedzictwa kulturowego, którą zainteresowali się badacze w ostatnim czasie, jest miejski pejzaż dźwiękowy⁵⁵. Warto też wspomnieć o zrealizowanych projektach naukowych, których polem badawczym był krakowski język⁵⁶, strój ludowy⁵⁷ oraz rzemiosło⁵⁸.

Atlas Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa – idea, cel i założenia programu naukowego Muzeum Krakowa

Rozpoczęty w 2024 roku program naukowy Muzeum Krakowa Atlas Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa ma na celu inwentaryzację wraz z dokumentacją, interpretację, prezentację i popularyzację zjawisk niematerialnego dziedzictwa kulturowego na obszarze gminy miejskiej Kraków. W projekcie uwzględnione zostaną te zjawiska, które są zgodne z przytoczoną wyżej definicją niematerialnego dziedzictwa kulturowego podaną w art. 2 Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Ze względu na bogactwo kulturowe Krakowa, przejawiające się dużym nasyceniem zjawisk niematerialnego dziedzictwa, badania i upowszechnianie ich wyników zostały rozłożone na cztery trzyletnie etapy, według klucza topograficznego:

⁴⁹ Ogorzałek Adam: *Ocalone od zapomnienia. Wokół zagadnień folkloru miasta Krakowa*. „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” 1972, t. 4, s. 287–323. Zgromadzone teksty przechowywane są w Dziale Dokumentacji Etnograficznej (Archiwum MEK), nagrania w zasobach Centrum Interpretacji Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa.

⁵⁰ Podobną rolę do konkursu *Ocalmy od zapomnienia* odegrała działalność dziennikarza i regionalisty Piotra Płatka (1928–2011), który zbierał piosenki, przysłówki i powiedzenia z terenu Krakowa; zob. Płatek Piotr: *Zgagi – zbiór tajnych, zakazanych, pikantnych piosenek, ballad, bajek, zaśpiewów różnorodnych, Kraków 1950–1989*. Kraków 1989; i d e m: *Na krakowskim rynku... Spotkanie z Lolą z Ludwinowa*. Oprac. muz. Piotr Iwanek, rys. Izabela Deleka-Wicińska. Kraków 1970.

⁵¹ Zob. m.in. *Mapy miasta. Dziedzictwa i sacrum w przestrzeni Krakowa = Maps of the city. Heritages and the Sacred within Kraków's City scapered*. Red. Anna Niedźwiedz, Kaja Kajder. Kraków 2020; Zawiejska Natalia, Stypuła Łukasz, Maćkowiak Anna Marta, Piskorski Radosław: *Poza-święto: miejska religia i świętowanie w Krakowie*. W: *Od wielkiego dzwonu...*, s. 197–251.

⁵² *Opowiedz mi miasto* [online]. Muzeum Krakowa [dostęp 4 listopada 2025]. Dostępny w internecie: <https://opowiedzmiasto.mhk.pl/o-projekcie>. Badania takie podejmowano już wcześniej w ramach Działu Folkloru i Tradycji Miejskich Krakowa MHK, zbierając na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. materiały na temat tradycji Arcybractwa Męki Pańskiej.

⁵³ Zaangażowani badacze uczestniczyli w życiu obrzędowym krakowian (obserwacja uczestnicząca i nieuczestnicząca, zadawanie pytań, słuchanie rozmów, dokumentacja fotograficzna, nagrania audio z przebiegu świąt).

⁵⁴ Okręglicka Izabela: *Koncepcja i założenia wystawy „Od wielkiego dzwonu. Świętowanie w Krakowie”*. W: *Od wielkiego dzwonu...*, s. 60–61.

⁵⁵ M.in. projekt realizowany przez IEAK UJ pod kierownictwem Łukasza Sochackiego *Fonosfera krakowskich targowisk* (2021–2022); por. Sochacki Łukasz: *Dźwięki świętowania w Krakowie*. W stronę sonicznej etnografii. W: *Od wielkiego dzwonu...*, s. 121–158.

⁵⁶ *Powiedziane po krakowsku. Słownik regionalizmów krakowskich*. Red. Donata Ochmann, Renata Przybylska. Kraków 2017 i wyd. następne. Krakowskie regionalizmy są uwzględnione również w wydawanym od 1977 r. przez Instytut Języka Polskiego PAN *Słowniku gwar polskich*.

⁵⁷ Pobiegiły Elżbieta, Rossal Ewa: *Stroje krakowskie. Historie i mity*. Kraków 2017.

⁵⁸ Przykładem jest projekt Jadwigi Zajac *Dobre Cechy* (2012–2016) poświęcony wybranym współczesnym krakowskim rzemieślnikom, zrealizowany w ramach podyplomowych studiów Akademia Dziedzictwa w Międzynarodowym Centrum Kultury; zob. Zajac Jadwiga: *Dobre cechy*. Kraków 2015.

Procesja podczas odpustu Emaus na dziedzińcu Klasztoru Norbertanek na Zwierzyńcu, fot. Bogdan Krężel, MK, 2022

I etap: Wygoda, Półwie Zwierzynieckie, Zwierzyniec, Przegorzały, Bielany, Wola Justowska, Chełm z Zakamyczem, Olszanica (t. 1 *Atlasu*); Krowodrza, Łobzów, Nowa Wieś, Czarna Wieś, Bronowice Wielkie, Bronowice Małe, Mydlniki (t. 2).

II etap: Prądnik Biały, Prądnik Czerwony, Rakowice (t. 3); Wesola, Grzegórzki, Dąbie, Czyżyny, Łęg (t. 4).

III etap: Dębniki, Ludwinów, Zakrzówek, Ruczaj, Łągiewniki Borek Fałęcki, Jugowice, Kliny Borkowskie, Swoszowice, Wróblowice, Zbydniowice (t. 5); Podgórze, Płaszów, Bieżanów, Prokocim, Kurdwanów, Piaski Stare, Wola Duchacka (t. 6).

IV etap: Nowa Huta (t. 7); Stare Miasto z Wawelem, Kazimierzem, Kleparzem, Stradomiem, Garbarami, Piaskiem (t. 8).

Jak widać, obszar badawczy obejmie cały obszar gminy miejskiej Kraków (18 dzielnic administracyjnych), lecz kryterium podziału nie będą współczesne granice dzielnicowe, a historyczne i kulturowe. Dokumentacja zjawisk kulturowych po nieistniających już formalnie liniach administracyjnych (granice miejscowości włączonych na różnym etapie historycznym w granice miasta, zasięg historycznych parafii) ma w założeniach dostarczyć interesujące wyniki badawcze dotyczące trwałości kulturowej tych dawnych wspólnot i podziałów.

Pierwszy etap programu obejmuje zachodnią część Krakowa, która znalazła się granicach miasta w pierwszej połowie XX wieku. Na tym obszarze kulturowe są zjawiska niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zakorzenione w lokalnej tożsamości od wieków i uznawane za

polskie tradycje regionalne (m.in. pochod Lajkonika, odpust Emaus, odpust na Bielanych, wykonywanie i noszenie stroju krakowskiego Krakowiaków Zachodnich), akademickie (Dzień Hutnika i Barbórka Akademii Górniczo-Hutniczej), studenckie (Juwenalia, zwyczaje w Miasteczku Studenckim AGH), sportowe i kibicowskie (funkcjonujące na tym terenie liczne kluby sportowe z historycznymi tradycjami: KS Cracovia, TS Wisła, KS Zwierzyniecki, RKS Juwenia, WKS Wawel, KS Bronowianka i inne), rękodzielnicze, rzemieślnicze i przemysłowe (m.in. szopkarstwo krakowskie, fabryka musztardy Konik), religijne (m.in. procesje w Boże Ciało, kult świętych obrazów i kapliczek, tradycje monastyczne norbertanek i kamedułów), narodowe (m.in. uroczystości związane z wymarszem I Kompani Kadrowej z Oleandrów, uroczystości w rocznicę wybuchu insurekcji kościuszkowskiej na kopcu Kościuszki) i patriotyczne (obchody upamiętniające pacyfikację Woli Justowskiej w 1943 roku na Łące Męczeństwa, Dni Pamięci Ofiar Gestapo przy ulicy Pomorskiej). Jest to też obszar, gdzie trwają jeszcze relikty podkrakowskiego rolnictwa (świadectwem tego jest działalność Kółka Rolniczego Wola Justowska), jak również obecne są liczne zjawiska kulturowe związane z rekreacją i wypoczynkiem ze względu na wyjątkowe warunki przyrodnicze (rzeki Wisła i Rudawa, Las Wolski, Błonia, liczne parki).

Atlas Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa – etap I zostanie zrealizowany w latach 2024–2027 (36 miesięcy). Projekt otrzymał dofinansowanie w kwocie 900 tysięcy zł w ramach programu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego *Nauka dla społeczeństwa II*. Wkład własny Muzeum

Orszak Lajkonika z siostrami norbertankami w klasztorze na Zwierzyńcu, fot. Marcin Gulis, MK, 2025

Krakowa wynosi 60 tysięcy zł. Ideą projektu jest spojrzenie na dziedzictwo niematerialne badanego obszaru przez pryzmat metod historycznej i etnograficznej. Wynika to ze specyfiki krakowskich zjawisk, z których wiele posiada głębokie zakorzenienie w historii miasta (a co za tym idzie – powiązany z nimi bogaty zasób archiwalny, dużo mówiący o ich przeszłości i historycznych przemianach). Tutaj konieczny jest warsztat historyka i muzealnika, który do tego rodzaju materiałów, ale również obiektów z kolekcji muzealnej dotrze oraz właściwie je zinterpretuje i opisze. Wyniki badań historycznych muszą jednak zostać skonfrontowane z materiałem dostarczonym współcześnie z terenu przez etnografia i etnologa. Program obejmuje bowiem zjawiska należące do obszaru żywej tradycji, a przynajmniej pozostające w pamięci i tożsamości depozytariuszy, nawet jeżeli jego kultywowanie ustało lub stało się już niemożliwe. Ze względu na to, że niematerialne dziedzictwo kulturowe tworzą również zjawiska językowe (regionalizmy, nazwy terenowe) i muzyczne, interdyscyplinarny zespół projektu musiał zostać wzmocniony przez specjalistów także z tych dziedzin.

Pierwotny skład zespołu badawczego Atlasu Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa – etap I oraz reprezentowana dyscyplina naukowa:

- kierownik projektu – dr Michał Niezabitowski – historia
- mgr Bartosz Arkuszewski – etnologia i antropologia kulturowa
- mgr inż. Katarzyna Chodoń – etnomuzykologia
- dr Artur Czesak – językoznawstwo
- dr Karina Janik (2024–2025) – literaturoznawstwo
- dr Kaja Kajder – etnologia i antropologia kulturowa
- mgr Piotr Kapusta – historia
- dr hab. Justyna Łukaszewska-Haberkowa – historia

- dr Katarzyna Maniak (2024–2025) – etnologia i antropologia kulturowa
  - mgr Mateusz Niemiec – historia
  - mgr Marcin Ogrodnik (2024–2025) – etnologia i antropologia kulturowa
  - mgr Izabela Okręglicka – etnologia i antropologia kulturowa
  - dr Tobiasz Orzeł – etnologia i antropologia kulturowa
  - dr Łukasz Sochacki (2024–2025) – etnologia i antropologia kulturowa
  - dr Alicja Soćko-Mucha – etnologia i antropologia kulturowa
  - dr Andrzej Szoka – historia
  - dr Monika Widzicka – etnologia i antropologia kulturowa
  - dr hab. Mateusz Wyzga, prof. UKEN – historia.
- Badacze, którzy dołączyli do zespołu w 2025 roku:
- mgr Krzysztof Iwanicki – etnologia i antropologia kulturowa
  - dr Elżbieta Jodłowska – etnologia i antropologia kulturowa
  - mgr Grzegorz Jeżowski – historia
  - dr Patrycja Laskowska-Chyła – etnologia i antropologia kulturowa
  - mgr Michał Marzec – etnologia i antropologia kulturowa
  - mgr Justyna Matwiejewicz – etnologia i antropologia kulturowa
  - dr Maja Pradelle – etnologia i antropologia kulturowa
  - dr Dorota Majkowska-Szajer – etnologia i antropologia kulturowa
  - dr Sebastian Wacęga – historia i etnomuzykologia
  - dr Magdalena Zych – etnologia i antropologia kulturowa.

Interpretacja i popularyzacja zjawisk niematerialnego dziedzictwa uwzględnionych w badaniach w kolejnych tomach *Atlasu niematerialnego dziedzictwa Krakowa* oraz uruchomienie portalu internetowego zawierającego odpowiednią dokumentację przyniesie efekt w postaci większej świadomości i wiedzy na temat tych zjawisk i ich natury oraz szerszego odbioru społecznego i instytucjonalnego. Projekt przyczyni się do głębszej implementacji na badanym obszarze Krakowa zapisów Konwencji w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Prowadzone w ramach projektu prace inwentaryzacyjne, dokumentacyjne, interpretacyjne i popularyzatorskie powinny zaowocować efektami istotnymi ze względów społecznych. Umożliwią lepsze poznanie i zrozumienie problematyki dziedzictwa niematerialnego przez różnych interesariuszy. Umieszczenie aktualnej dokumentacji badanych zjawisk w wydanym *Atlasie*, a zwłaszcza na portalu internetowym, stworzy możliwości ich monitoringu, rozpoznania szans i zagrożeń oraz aktualizacji danych w przeszłości. Pozwoli to w dalszej perspektywie na opracowanie planów ochrony tych zjawisk, dokonywanie wpisów do krajowego rejestru dobrych praktyk w ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego, a nawet na listę reprezentatywną niematerialnego dziedzictwa kulturowego ludzkości UNESCO. Projekt przyczyni się do wzrostu znaczenia niematerialnego dziedzictwa kulturowego w badaniach naukowych (etnologicznych, historycznych, muzeologicznych), a także większego poszanowania i doceniania lokalnych zwyczajów, obrzędów, rytuałów, tradycji muzycznych, umiejętności związanych z rzemiosłem tradycyjnym, językiem jako nośnikiem dziedzictwa niematerialnego w społeczności, jak również w miejskich politykach: gospodarczej, społecznej, edukacyjnej i kulturowej. Uwzględnienie badanej problematyki w lokalnych programach edukacyjnych przyczyni się do wzmocnienia przekazu międzypokoleniowego, co jest jednym z najważniejszych wyzwań związanych z ochroną niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Efekty projektu będą mieć charakter trwały i wykraczający poza trzyletni okres jego realizacji. Kwerendy i badania terenowe wśród społeczności, grup i jednostek niematerialnego (żywego) dziedzictwa Krakowa pozwolą zbudować stałą sieć współpracy między nimi a Muzeum Krakowa i zaangażowanymi badaczami, a w dalszej perspektywie również miastem Kraków oraz innymi podmiotami. Otworzy to nowe możliwości wsparcia rozwoju tych społeczności, grup i jednostek, m.in. przez oparcie działalności zarobkowej na tym dziedzictwie, pozyskanie środków na jego ochronę i popularyzację, włączenie elementów tego dziedzictwa do oferty turystycznej. Wyniki badań uzyskane w ramach projektu zostaną przedstawione w formie katalogowej, a także kartograficznej (za pomocą interaktywnej mapy). W związku z tym efektem projektu będzie również opracowanie systemu inwentaryzacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego w przestrzeni. To z kolei przełoży się na polepszenie jakości planowania przestrzennego w Krakowie (zakłada się w ramach rozwoju projektu współpracę z Miejskim Systemem Informacji Przestrzennej), które powinno uwzględniać kultywowanie niematerialnego dziedzictwa kulturowego na opracowywanym

Odpust na Bielanych, fot. Jakub Zawadziński, 5 czerwca 2022 r.

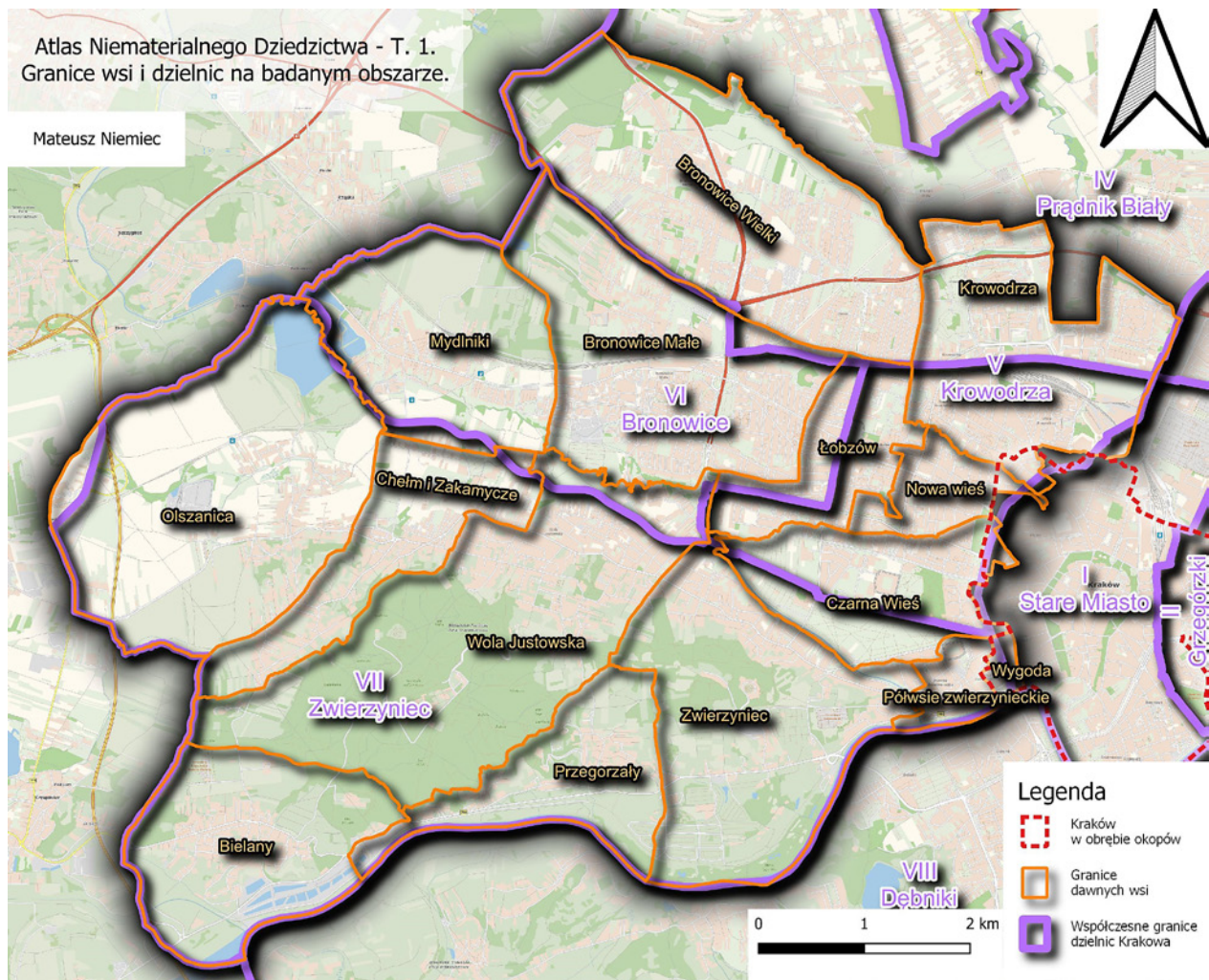
planistycznie obszarze (np. wolną przestrzeń na urządzenie obrzędu, funkcjonowanie lokalnych rzemieślników itp.)⁵⁹.

Metoda badawcza i metodyka badań

Projekt Atlasu został podzielony na trzy mniejsze etapy realizacji. Pierwszy etap (czerwiec – grudzień 2024) polegał na przeprowadzeniu przez badaczy wstępnych kwerend w dostępnych zasobach muzealnych i archiwalnych (m.in. Pracowni Dokumentacji i Informacji Etnograficznej w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej UJ, Muzeum Krakowa, Muzeum Etnograficznym im. Seweryna Udzieli w Krakowie, Muzeum Narodowym, Archiwum Narodowym w Krakowie, Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie, Telewizji Kraków, Radiu Kraków, Bibliotece Jagiellońskiej, Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej, archiwach społecznych i innych), literaturze przedmiotu, opublikowanych źródłach (pamiętnikach, wspomnieniach, relacjach, listach itp.), prasie oraz w posiadanych własnych zasobach badawczych. Efektem kwerendy jest wstępny inwentarz blisko 70 kategorii (obszarów) i podkategorii badawczych obejmujących różne zjawiska niematerialnego dziedzictwa kulturowego z zachodniego obszaru Krakowa, których istnienie odnotowano w przeszłości lub które pozostają żywe obecnie.

Drugi etap projektu (grudzień 2024 – wrzesień 2026) polega na wytypowaniu, zgodnie z przygotowanym wstępnym inwentarzem, respondentów indywidualnych i grupowych (m.in. potencjalnych depozytariuszy wzmiankowanych zwyczajów, rytuałów i obrzędów świątecznych, członków rodzin zamieszkujących od pokoleń w Krakowie, właścicieli wielopokoleniowych warsztatów rzemieślniczych lub sklepów, twórców rękodzieła, wspólnot lokalnych, członków lokalnych organizacji społecznych, stowarzyszeń zawodowych, lokalnych artystów i literatów, lokalnych przewodników i regionalistów), z którymi przeprowadzone zostaną pogłębione wywiady badawcze. Dodatkowo, biorąc pod uwagę, że we wstępnym inwentarzu nie

⁵⁹ Miejski System Informacji Przestrzennej (MSIP) [online]. Miejska Platforma Internetowa „Magiczny Kraków” [dostęp 10 listopada 2025]. Dostępny w internecie: <https://msip.krakow.pl>.

Mapa ukazująca granice dawnych wsi i współczesnych dzielnic zachodniego Krakowa ujęte w projekcie Atlas Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa – etap I, oprac. Mateusz Niemiec, MK

uwzględniono wielu zjawisk, o których wiedzę posiadają jedynie ich współcześni depozytariusze, założono poszerzenie grupy respondentów w ramach postępu prac badawczych i odkrywania kolejnych zjawisk kulturowych w terenie.

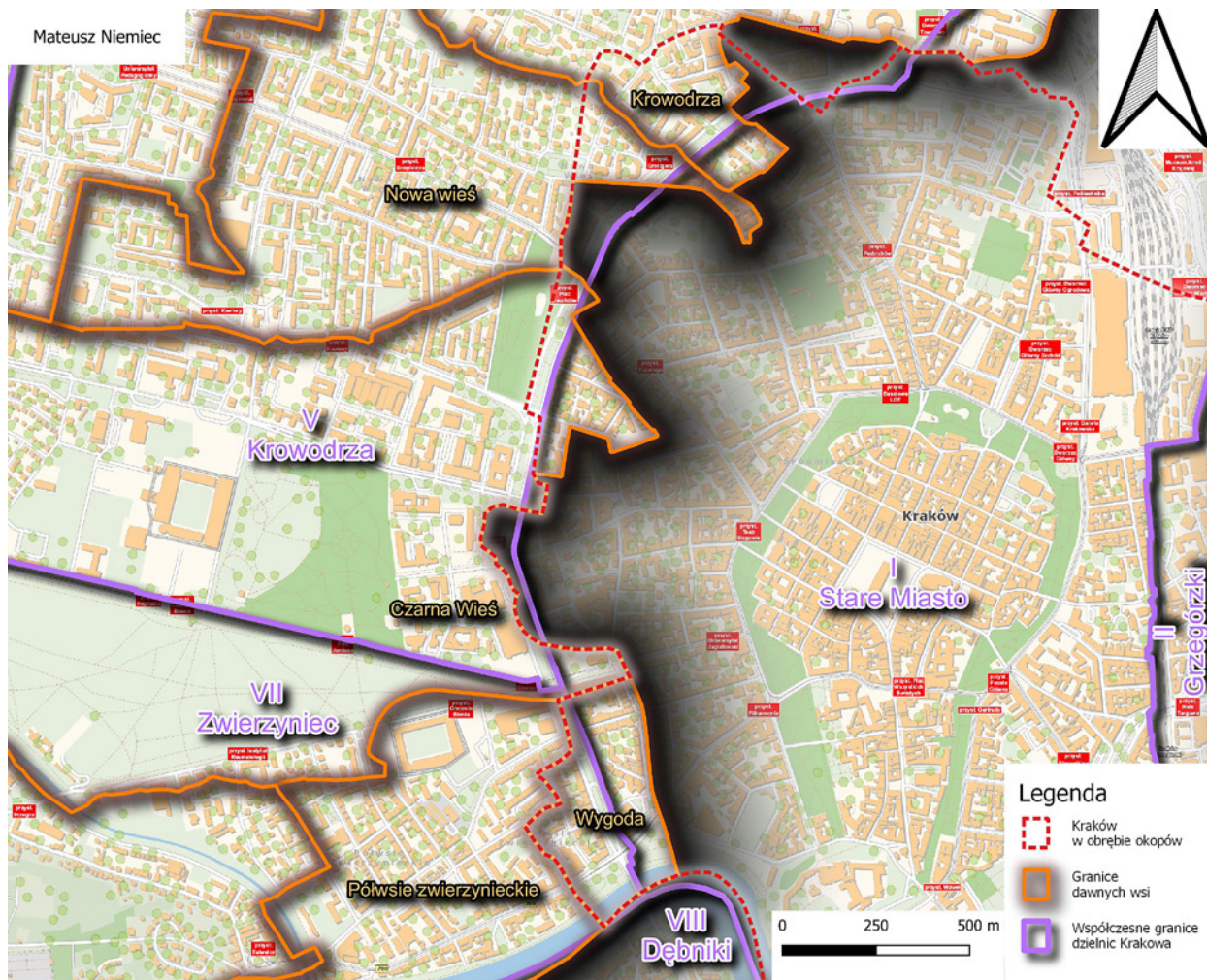
⁶⁰ Por. metody badawcze i metodykę badań niematerialnego dziedzictwa kulturowego Pomorza Wschodniego. Kwaśniewska Anna: Wstęp. W: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe Pomorza Wschodniego...*, s. 27–28; Brzezińska Anna Weronika, Jełowicki, Arkadiusz, Mielewczyk Wojciech: *Założenia, metodyka, cele...*, s. 61–75.

⁶¹ Badania takie są bardzo istotne ze względu na cel, jakim jest przede wszystkim ochrona zjawisk niematerialnego dziedzictwa za zgodą, porozumieniem i w interesie praktykujących te elementy społeczności. W związku z tym badacze biorący udział w projekcie będą kierować się zasadami etycznymi dotyczącymi ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego przyjętymi przez UNESCO w 2015 r.; zob. *Zasady etyczne dotyczące ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przyjęte na sesji Międzyrządowego Komitetu ds. Ochrony Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego w dniach 30 listopada – 4 grudnia 2015 r.* W: *Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Zbiór dokumentów...*, s. 175–176.

Na potrzeby przeprowadzenia wywiadów zespół badawczy opracował standardowy kwestionariusz zawierający sekcje, które umożliwią ustandaryzowanie pozyskiwanych danych dotyczących m.in. używanych regionalizmów, nazw lokalnych, lokalnych legend miejskich, opowieści, piosenek, powiedzeń, świąt i zwyczajów dorocznych i dzielnicowych, sposobów obchodzenia uroczystości rodzinnych, sposobów składania życzeń, życia religijnego, miejsc spędzania wolnego czasu, miejsc robienia zakupów i zamawiania usług rzemieślniczych, uroczystości lokalnych, postrzegania granic terytorialnych).

Istotnym narzędziem do zbierania danych będą również obserwacje uczestniczące, czyli udział badaczy w wybranych praktykach obrzędowych, wydarzeniach (np. obchody rocznicowe, mecze piłkarskie), czynnościach wykonywanych przez rzemieślników. Dla niektórych zakresów przewiduje się również zastosowanie badań ankietowych⁶⁰.

Każdy badacz dokonuje, za odpowiednią zgodą respondenta, nagrania dźwiękowego wywiadu⁶¹. W ten sposób z każdego wywiadu zostanie wykonana transkrypcja i dołączona metryczka z jego opisem. Dodatkowo w ramach projektu zostanie przeprowadzonych przez zaangażowanych specjalistów co najmniej 40 wywiadów lub obserwacji rejestrowanych za

Mapa ukazujące granice dawnych wsi i miasta Krakowa, oprac. Mateusz Niemiec, MK

pomocą sprzętu audio-wideo. Materiał ten będzie poddany montażowi i opracowaniu (w tym przez zapewnienie jego dostępności osobom ze specjalnymi potrzebami) przed jego udostępnieniem. Z badań wykonywana jest również dokumentacja fotograficzna i w razie konieczności *field recording* (np. nagrania dźwięków towarzyszących uroczystościom świątecznym, odgłosy targowiska, zakładu rzemieślniczego). Na potrzeby badawcze członek zespołu Mateusz Niemiec wykonał mapy określające zakres terytorialny pierwszego etapu, w którym granice wyznaczono na podstawie materiałów archiwalnych (planów katastralnych miejscowości włączanych do Krakowa).

W projekcie przewidziano spotkania (wywiady) fukusowe z większą grupą przedstawicieli społeczności lokalnych, a także organizację wywiadów z osobami ze specjalnymi potrzebami, osobami niedowidzącymi i niewidzącymi oraz przy udziale specjalistów z zakresu tłumaczenia PJM. Pierwsze tego rodzaju otwarte spotkanie odbyło się 6 września 2025 roku. Było ono połączone ze zwiedzaniem wystawy *Od wielkiego dzwonu. Świętowanie w Krakowie*. Na spotkaniu przygotowano przewodnik ETR (łatwy tekst) po wystawie. 10 września tego samego roku miało miejsce drugie tego rodzaju spotkanie, tym razem dla uczestników i uczestniczek Warsztatów Terapii Zajęciowej. W trakcie

zaproszono kilku uczestników do udzielenia wywiadu na temat tradycji i sposobów świętowania.

Zebrany w ramach badań terenowych materiał badawczy zostanie poddany interpretacji pod względem zawartych w nim danych odnoszących się do niematerialnego dziedzictwa kulturowego (pomiędzy 13. a 26. miesiącem trwania projektu). Dane te zostaną opracowane naukowo przez zespół etnologów i historyków, a także specjalistów zajmujących się badaniem regionalizmów, muzyki tradycyjnej i topografii miasta.

Zakładane efekty projektu

Efektem projektu będzie wydanie *Atlasu niematerialnego dziedzictwa Krakowa*, w którym zostaną przedstawione współcześnie istniejące zjawiska niematerialnego dziedzictwa kulturowego z podziałem terytorialnym i rzeczowym. Zakłada się opisanie 80 zjawisk kulturowych w każdym z tomów. *Atlas* zostanie opublikowany w formie książkowej oraz w formie portalu internetowego. W ramach pierwszego etapu projektu wydane zostaną dwa tomy *Atlasu*:

- Wygoda, Półwieś Zwierzynieckie, Zwierzyniec, Przegorzały, Bielany, Wola Justowska, Chełm z Zakamyczem, Olszanica (t. 1),

Prażuchy – zwierzyński przysmak przygotowany przez Piotra Bironia, fot. Andrzej Szoka, MK, 2025

- Krowodrza, Łobzów, Nowa Wieś, Czarna Wieś, Bronowice Wielkie, Bronowice Małe, Mydlniki (t. 2).

Publikacja zostanie uzupełniona o artykuły wprowadzające (przedstawiające wiadomości o badanych obszarach w zarysie geograficznym i historycznym, źródła i stan wiedzy o niematerialnym dziedzictwie kulturowym, opis i sposób realizacji badań – metodologia, zastosowane narzędzia badawcze). Każde ze zjawisk zostanie opisane zgodnie ze schematem noty *Atlasu niematerialnego dziedzictwa kulturowego Krakowa*:

Nazwa główna

Obszar

Dziedzina NDK

Inne nazwy

Od kiedy zjawisko jest datowane

Historia

Zasięg terytorialny (lokalne / miejskie / krajowe, w tym dzielnice / obszary) – *tutaj pojawi się miniatura mapy*

Miejsca powiązane ze zjawiskiem

Interpretacja (komentarz badawczy)

Multimedia

Społeczność, grupa lub jednostka kultywująca i jej charakterystyka

Muzealia i inne przedmioty powiązane

Źródła

Literatura

Materiał badawczy

Powiązania z ANDK

Za pomocą portalu internetowego możliwe będzie wyszukiwanie zjawisk niematerialnego dziedzictwa kulturowego w katalogu oraz na interaktywnej mapie, gdzie zostanie

wskazana możliwie najbardziej przybliżona lokalizacja ich kultywowania. Portal umożliwi również dostęp do dodatkowych materiałów zgromadzonych w ramach prac badawczych, tj. nagrań audio-wideo wywiadów i ich transkrypcji, filmów oraz zdjęć z badań terenowych, fotografii artefaktów, skanów dokumentów itp.

Na charakter projektu i jego efekty ma niebagatelny wpływ fakt, że jest on realizowany przez instytucję muzealną. Zakłada się przez to powiązanie interpretacji niematerialnego dziedzictwa kulturowego z ikonografią i artefaktami, nad którymi opiekę sprawuje Muzeum Krakowa. Muzeum posiada również duży potencjał w nawiązywaniu relacji społecznych, tak istotnych w badaniach nad niematerialnym dziedzictwem we współpracy z jego depozytariuszami. Dzięki posiadanym lokalnym oddziałom dzielnicowym (Przystań Muzeum nad zwierzyńskim odcinkiem Wisły, Rydlówka w Bronowicach, Ulica Pomorska na Krowodrzy) oraz oddziałowi Centrum Interpretacji Niematerialnego Dziedzictwa Krakowa wejście w teren ułatwi istniejąca sieć społecznej współpracy w dzielnicach z lokalnymi społecznościami. Muzeum utrzymuje relacje z depozytariuszami niematerialnego dziedzictwa kulturowego (szopkarczami i szopkarkami, orszakiem Lajkonika, flisakami, koronkarkami krakowskimi, twórcami strojów krakowskich), współpracuje z Urzędem Miasta Krakowa oraz organizacjami pozarządowymi, instytucjami kultury, placówkami edukacyjnymi i mediami lokalnymi, co zapewni szersze i bardziej kompletne możliwości pracy badawczej w miejskim terenie. Muzeum posiada również potencjał związany z personelem pomocniczym: specjalistami w zakresie rejestracji audio-wideo, profesjonalnej fotografii, promocji, a także administrowania projektami (księgowość, sprawy kadrowe, obsługa projektów). Nie można również nie wspomnieć o posiadanym innowacyjnym w skali polskiego muzealnictwa systemie archiwizacji zasobów cyfrowych – Centrum Zasobów Cyfrowych, co umożliwi należyte przechowywanie i udostępnienie zgromadzonych materiałów cyfrowych (w tym przede wszystkim materiałów surowych, które nie zostaną udostępnione w portalu internetowym).

Wypracowane w ramach projektu narzędzia badawcze i zdobyte doświadczenie umożliwi lepszą realizację kolejnych etapów badań nad niematerialnym dziedzictwem Krakowa.

Bibliografia

Akty prawne

- Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. Dz.U. 2011, nr 172, poz. 1018
 Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 30 sierpnia 2004 r. w sprawie zakresu, form i sposobu ewidencjonowania zbiorów w muzeach. Dz.U. 2004, nr 202, poz. 2073
 Ustawa z dnia 29 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o muzeach. Dz.U. 2007, nr 136, poz. 956

Zarządzenie nr 3727/2023 Prezydenta Miasta Krakowa z dnia 12 grudnia 2023 r. w sprawie powołania Zespołu ds. niematerialnego dziedzictwa Krakowa [online]. BIP Miasta Krakowa [dostęp 28 października 2025]. Dostępny w internecie: https://bip.krakow.pl/zarzadzenie/2023/3727/w_sprawie_powolania_Zespołu_ds._niematerialnego_dziedzictwa_Krakowa.html

Opracowania

- Brzezińska Anna Weronika, Jełowicki Arkadiusz, Mielewicz Wojciech: *Założenia, metodyka, cele. Atlas niematerialnego dziedzictwa kulturowego wsi wielkopolskiej*. T. 1. Szreniawa 2015
- Bujak Jan, Pilichowska Bogdana: *Lajkonik – dzieje i przemiany krakowskiego zwyczaju ludowego*. „Prace Etnograficzne” 1986, z. 21, s. 7–36
- Chmiel Adam: *Szkice krakowskie*. Kraków 1947
- Dernałowicz Maria: Wstęp. W: Kitowicz Jędrzej: *Opis obyczajów za panowania Augusta III*. Oprac. Anna Skarżyńska. Warszawa 1999, s. 7–18
- Długosz Jan: *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*. Liber IX. Ed. Zofia Kozłowska Budkowa et al. Warszawa 1978
- Dolińska Magdalena: *Muzeum Etnograficzne w Krakowie – wierność tradycji*. „Lud” 2003, t. 87, s. 83–89
- Dzieje folklorystyki polskiej 1800–1863. Epoka przedkolbergowska*. Red. Helena Kapelusz, Julian Krzyżanowski. Wrocław 1970
- Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*. Red. Helena Kapelusz, Julian Krzyżanowski. Warszawa 1982
- Gawełek Franciszek: *Konik zwierzyński, wianki i sobótki*. Oprac. Franciszek Ziejka. Kraków 2010
- Gawełek Franciszek: *O dawnych zabawach cechowych krakowskich i o koniku zwierzyńskim jako zabawie cechowej*. „Wisła” 1901, t. 15, s. 293–302
- Głogier Zygmunt: *Rok polski w życiu, tradycji i pieśni*. Warszawa 1900
- Gołębiowski Łukasz: *Gry i zabawy różnych stanów w kraju całym, lub niektórych tylko prowincjach: umieszczony tu kuligi czyli szlichtada, łowy, maskary, muzyka, tańce, reducty, zapusty, ogień sztuczne, rusalki, sobótki i.t.p.* Warszawa 1831
- Grodziński Mikołaj: *Ogród fioletowy karmelitański*. Kraków 1673
- Kitowicz Jędrzej: *Opis obyczajów za panowania Augusta III*. Oprac. Anna Skarżyńska. Warszawa 1999
- Kłodnicki Zygmunt, Pieńczak Agnieszka, Koźmińska Joanna: *Polski atlas etnograficzny. Historia, osiągnięcia, perspektywy badawcze*. Katowice 2017
- Kolberg Oskar: *Lud: jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*. T. 5. *Krakowskie*. Kraków 1871
- Komentarze do Polskiego atlasu etnograficznego*. T. 1–9. Red. Janusz Bohdanowicz, Zygmunt Kłodnicki, Agnieszka Pieńczak. Cieszyn 1993–2013
- Konopka Józef: *Pieśni ludu krakowskiego*. Kraków 1840
- Krasińska Ewa: *Św. Mikołaj w Krakowie*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Etnograficzne” 1989, z. 26, s. 71–85
- Kukulka Maria: *Krakowskie*. W: *Dzieje folklorystyki polskiej 1800–1863. Epoka przedkolbergowska*. Red. Helena Kapelusz, Julian Krzyżanowski. Wrocław 1970, s. 253–254
- Łepkowski Józef: *Przegląd krakowskich tradycji, legend, nabożeństw, zwyczajów, przysłów i właściwości*. Kraków 1866
- Mapy miasta. Dziedzictwa i sacrum w przestrzeni Krakowa = Maps of the city. Heritages and the Sacred within Kraków's City scapered*. Red. Anna Niedźwiedz, Kaja Kajder. Kraków 2020
- Mączyński Józef: *Włocianie z okolic Krakowa w zarysie*. Kraków 1852
- Miśta Rafał: *Zasady metody etnograficznej w polskiej etnologii i jej perspektywy*. „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” 2022, t. 22, nr 2, s. 1–28. DOI: <https://doi.org/10.31261/SEIA.2022.22.02.03>
- Moszyński Kazimierz, Klimaszewska Jadwiga: *Atlas kultury ludowej w Polsce*. Z. 1. Kraków 1934
- Niematerialna Warszawa. Tradycje, zwyczaje, praktyki we współmieście. Raport z badania*. Red. Ewa Klekot, Hanna Schreiber. Warszawa 2020
- Niematerialne dziedzictwo kulturowe. Zbiór dokumentów*. Red. nauk. Hanna Schreiber. Warszawa 2023
- Niematerialne dziedzictwo kulturowe Pomorza Wschodniego*. Red. Anna Kwaśniewska. Gdańsk 2017
- Niematerialne dziedzictwo kulturowe w teorii i praktyce*. Red. nauk. Anna Niedźwiedz, Izabela Okręglika. Kraków 2021
- Niematerialne dziedzictwo miasta. Muzealizacja, ochrona, edukacja*. Red. nauk. Magdalena Kwiecińska. Kraków 2016
- Ogorzałek Adam: *Ocalone od zapomnienia. Wokół zagadnień folkloru miasta Krakowa*. „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie” 1972, t. 4, s. 287–323
- Okręglika Izabela: *Koncepcja i założenia wystawy „Od wielkiego dzwonu. Świętowanie w Krakowie”*. W: *Od wielkiego dzwonu. Świętowanie w Krakowie*. Red. Łukasz Klimek, Izabela Okręglika. Kraków 2024, s. 56–119
- Oleszkiewicz Małgorzata, Pyła Grażyna: *Czar zabawek krakowskich*. Kraków 2007
- Parchem Marek: *Biblijne korzenie legendy o smoku wawelskim, czyli podanie o catożercy z „Kroniki polskiej” Wincentego Kadłubka i późniejszych polskich przekazów kronikarskich w relacji do „Opowiadania o wężu” z Księgi Daniela (Dn 14, 23–27)*. „Studia Gdańskie” 2016, t. 38, s. 17–48
- Pielgrzym z Tenczyna [Konstanty Majeranowski]: *Konik*. „Pszczółka Krakowska” 1820, t. 2, nr 47, s. 193–199
- Pilichowska Bogdana: *Krakowskie „Emausy” w źródłach archiwalnych od XVI do XVIII wieku*. „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2004, t. 10, s. 77–104
- Plezia Marian: *Legenda o smoku wawelskim*. „Rocznik Krakowski” 1971, t. 42, s. 25–32

- Płatek Piotr: *Na krakowskim rynku... Spotkanie z Lolą z Ludwinowa*. Oprac. muz. Piotr Iwanejko, rys. Izabela Delekta-Wicińska. Kraków 1970
- Płatek Piotr: *Zgagi – zbiór tajnych, zakazanych, pikantnych piosenek, ballad, bajek, zaśpiewów różnorodnych, Kraków 1950–1989*. Kraków 1989
- Po poznańsku. Raport o niematerialnym dziedzictwie miasta*. Red. nauk. Anna Weronika Brzezińska, Karolina Echaust, Monika Herkt. Poznań 2025
- Pobiegły Elżbieta, Rossal Ewa: *Stroje krakowskie. Historie i mity*. Kraków 2017
- Polski atlas etnograficzny*. T. 1–6. Red. Józef Gajek, Janusz Bohdanowicz, Zygmunt Kłodnicki. Wrocław–Warszawa 1956–1981
- Powiedziane po krakowsku. Słownik regionalizmów krakowskich*. Red. Donata Ochmann, Renata Przybylska. Kraków 2017
- Romankówna Mieczysława: *„Pszczółka Krakowska” (1819–1822)*. Kraków 1939
- Schnaydrowa Bogumiła: *Z dziejów krakowskiej wystawy starożytności*. „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” 1977, t. 23, s. 131–151
- Smyk Katarzyna: *Monitoring elementów wpisanych na krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Założenia*. „Lud” 2020, t. 104, s. 18–39. DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/lud104.2020.01>
- Sochacki Łukasz: *Dźwięki świętowania w Krakowie. W stronę sonicznej etnografii*. W: *Od wielkiego dzwonu. Świętowanie w Krakowie*. Red. Łukasz Klimek, Izabela Okręglika. Kraków 2024, s. 121–158
- Szoka Andrzej Iwo: *Lajkonik jako obiekt muzealny*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2016, z. 34, s. 355–370
- Szoka Andrzej Iwo: *Niematerialne dziedzictwo Krakowa*. W: *Od wielkiego dzwonu. Świętowanie w Krakowie*. Red. Łukasz Klimek, Izabela Okręglika. Kraków 2024, s. 9–55
- Śpiewki wiejskie krakowskie*. Kraków 1820–1825
- Tazbir Janusz: *Z dziejów fałszerstw historycznych w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku*. „Przegląd Historyczny” 1966, t. 57, nr 1, s. 580–598
- Tetmajer Włodzimierz: *Gody i godnie święta czyli Okres świąt Bożego Narodzenia w Krakowskiem*. Kraków 1898
- Tetmajer Włodzimierz: *Słownik bronowski: (zbiór wyrazów i wyrażzeń, używanych w Bronowicach pod Krakowem)*. Kraków 1907
- Udziela Seweryn: *Świat nadzmysłowy ludu krakowskiego mieszkającego na prawym brzegu Wisły*. „Wisła” 1898, t. 12, s. 13–187, 409–437, 585–614; 1899, t. 13, s. 14–29, 65–88, 193–222; 1900, t. 14, s. 1–12, 132–144
- Udziela Seweryn: *Rośliny w wierzeniach ludu krakowskiego*. „Lud” 1931, t. 30, s. 36–75
- Wacław z Oleska [Wacław Michał Zaleski]: *Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego*. Lwów 1833
- Wójcicki Kazimierz Wacław: *Pieśni ludu Białochrobatów, Mazurów i Rusi znad Bugu*. Warszawa 1836
- Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*. Wyd. Stanisław Estreicher. T. 1. Kraków 1909
- Zając Jadwiga: *Dobre cechy*. Kraków 2015
- Zawiejska Natalia, Stypuła Łukasz, Maćkowiak Anna Marta, Piskorski Radosław: *Poza-święto. Miejska religia i świętowanie w Krakowie*. W: *Od wielkiego dzwonu. Świętowanie w Krakowie*. Red. Łukasz Klimek, Izabela Okręglika. Kraków 2024, s. 197–251
- Żegota Pauli: *Pieśni ludu polskiego w Galicji*. Lwów 1838

Strony internetowe

- Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Narodowy Instytut Dziedzictwa [dostęp 23 października 2025]. Dostępny w internecie: <https://niematerialne.nid.pl/krajowa-lista-niematerialnego-dziedzictwa-kulturowego>
- Mapa folkloru © Rafał Miśta – Cyfrowa Mapa Folkloru 2024 [dostęp 30 października 2025]. Dostępny w internecie: <https://www.mapafolkloru.pl/dwok/dwok.html>
- Miejski System Informacji Przestrzennej (MSIP). Miejska Platforma Internetowa „Magiczny Kraków” [dostęp 10 listopada 2025]. Dostępny w internecie: <https://msip.krakow.pl>
- Opowiedz mi miasto*. Muzeum Krakowa [dostęp 4 listopada 2025]. Dostępny w internecie: <https://opowiedzmiasto.mhk.pl/o-projekcie>